

УДК 94:[631.115.8:636.52/.58](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.29.16>

ФОРМУВАННЯ ТА ПОЧАТОК ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ПЛОДОВООВОЧЕВОЇ КООПЕРАЦІЇ «ПЛОДОСПІЛКА»

Трояк Яна,*аспірантка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: 0000-0002-1382-6966*

У статті розглянуто господарську діяльність, напрями діяльності «Плодоспілки» та її організаційну розбудову. Одним із таких напрямів, на яких зосередила увагу сільськогосподарська кооперація, стало плодоовочівництво, тобто садівництво, городництво, виноградарство, бджільництво, але в традиційному селянському господарстві не надавалось серйозного значення цим культурам, оскільки ці галузі часто вважались другорядними порівняно з тваринництвом.

Зроблено узагальнення стосовно ролі управлінського досвіду фахівців «Плодоспілки», завдяки чому став можливим процес трансформації садівництва і городництва з галузей, які мали тривалий час так званий «другорядний характер» і продукти яких задовольняли передусім споживчі потреби селянської родини, у товарні галузі, які набули ринкового характеру.

З'ясовано, що власники селянських господарств постійно шукали нових шляхів реалізації власної господарсько-підприємницької ініціативи, яка розповсюджувалася й на пошук нових форм отримання прибутків через реалізацію продукції садівництва та городництва. «Плодоспілка» постійно нарощувала виробничі потужності, здійснюючи низку яд кроків в індустріалізації власної переробної промисловості. Галузі, які довгий час служили лише споживчим інтересам кожного селянина, за умов ефективних заходів із їх інтенсифікації набули виразно ринкового характеру та стали серйозним джерелом прибутку для селянського господарства.

Вивчено питання вагомості значення агрокультурної роботи, упровадження якої сприяло переходу селянських господарств від екстенсивного до інтенсивного способу ведення власного господарства.

Доведено, що плодово-овочева кооперативна система сприяла забезпеченню ринку продукцією своєї галузі, була посередником між дрібним товаровиробником (власником селянського господарства) і ринком, який формувала і жила.

Ключові слова: «Плодоспілка», садово-городницькі культури, господарська діяльність, бджільництво, виноградарство, плодово-овочева кооперація.

Troyak Yana. Formation and start of the economic activity of the fruit and vegetable cooperation system “Plodospilka”

The article examines economic activity, directions of “Plodospilka”, its organizational structure. One of these directions, which the agricultural cooperation focused on, was horticulture, that is, gardening, horticulture, viticulture, beekeeping, but in the traditional peasant economy, no serious importance was attached to these crops, since these industries were often considered secondary in comparison with animal husbandry. A generalization was made regarding the role of management experience of “Plodospilka” specialists, thanks to which the process of transformation of horticulture and horticulture from industries became possible, which for a long time had the so-called “secondary character” and whose products primarily satisfied the consumer needs of the peasant family, into commodity industries that acquired a market character. It was found out that the owners of peasant farms were constantly looking for new ways to implement their own economic and entrepreneurial initiative, which also extended to the search for new forms of income through the sale of horticultural products. “Plodospilka” constantly increased production capacity, taking a number of steps in the industrialization of its own processing industry. The industries, which for a long time served only the consumer interests of each peasant, under the conditions of effective measures for their intensification, acquired a distinctly market character and became a serious source of income for the peasant economy. The issue of the importance of agricultural work, the implementation of which contributed to the transition of peasant farms from extensive to intensive management of their own farms, was studied.

It has been proven that the fruit and vegetable cooperative system contributed to supplying the market with the products of its industry, was an intermediary between the small producer (the owner of the peasant farm) and the market, which it formed and fed.

Key words: Plodospilka, horticultural crops, economic activity, beekeeping, viticulture, fruit and vegetable cooperation.

На кінець відбудовного періоду сільськогосподарська кооперація України, завершивши першочергові завдання організаційно-господарської розбудови своєї мережі та дбаючи про подальший економічний розвиток селянських господарств, розпочала активну роботу з інтенсифікації усіх галузей сільського господарства. Вона мобілізувала всі можливості для того, щоб активізувати господарсько-підприємницьку діяльність селянського двору.

Стосовно проблеми нашого дослідження в українській історіографії представлено низку цікавих публікацій. Так, С. Биченко розкриває низку боків діяльності «Плодоспілки» з інтенсифікації сільсько-господарського виробництва [1; 7].

Привертає увагу також оригінальне дослідження І. Рибак. У його роботі представлено детальний аналіз так званих другорядних галузей селянського господарства (городництво та садівництво) [3].

Варто звернути увагу на низку досліджень В. Марочка. Окрім чисельних праць із кооперації, він також торкався питання «Плодоспілки» [5; 9].

Безумовно, інтерес становлять також різнопланові фахові публікації Е. Селицького [8], які відзначаються тим, що спеціально присвячені функціонуванню напрямів селянського городництва та виноградарства.

Мета статті – охарактеризувати напрями господарської діяльності Всеукраїнської спілки «Плодоспілка». Одним із таких напрямів, на яких зосередила увагу сільськогосподарська кооперація, стало плодовоовочівництво, тобто садівництво, городництво, виноградарство, бджільництво, яким у силу екстенсивності традиційного селянського господарства в дореволюційний час не надавалося серйозного значення, оскільки ці галузі часто вважалися другорядними порівняно з тваринництвом чи рільництвом.

Старт індустріалізації, постійна урбанізація населення, освоєння віддалених районів Півночі й Далекого Сходу і, як наслідок, «відрив» споживачів від районів плодовоовочевого виробництва, несли за собою відчутну проблему: наростала нестача в забезпеченні не лише зерновою продукцією, а й городиною, плодами, власне, всім спектром необхідної людині вітамінної продукції. Аграрники цих галузей у вирішенні української сільськогосподарської кооперації, увага якої була спрямована на мобілізацію всіх можливих напрямів сільськогосподарського виробництва, розуміли, що використання продукції городництва, виноградарства, садівництва, бджільництва тощо, піднесення їх на належний товарний рівень стане ще одним важелем, який сприятиме підвищенню добробуту селянського двору.

Земельні площі селянських господарств України, які перебували під городами, садами, рідше – виноградниками, становили близько 10% земельних запасів, а вартість їхніх товарних лишків становила близько 45 млн крб. [1, с. 137]. Слід зазначити, що приблизно 6% селянських господарств, які географічно знаходилися поблизу міст, переважно і були виробниками товарної продукції садівництва, виноградарства, городництва. Поставлені на добру товарну основу, ці культури суттєво, а інколи і здебільшого забезпечували прибутковість селянського двору [2, с. 19]. Досить часто город або присадибна земля залишалися чи не єдиним джерелом існування для власника селянського господарства [3, с. 159]. Необхідно при цьому зазначити, що саме включають у себе поняття «садівництво» та «городництво». Садівництво вважається допоміжною галуззю рослинництва, яке спеціалізувалося на вирощуванні плодкових культур, зерняткових, кісточкових, горіхоплідних, ягідних плодів [4, с. 191]. До садівництва також часто відносять і виноградарство. Що стосується городництва, то це галузь сільського господарства, яка спеціалізується на вирощуванні дуже широкого спектру овочевих культур, до яких належать капуста, морква, хрін, редька, петрушка, огірки, гарбузи, кавуни, дині, помідори, баклажани, цибуля, часник, столові буряки, квасоля, боби, мак. Статистика ці культури часто визначає саме як «городні», звідки й назва, хоча тотожним городництву є й поняття «овочівництво» [4, с. 190].

Городина, садок – це були традиційні галузі українського селянського господарства, адже завдяки сприятливим кліматичним умовам селяни постійно вирощували традиційні для нашого столу овочі: капусту, огірки, помідори, квасолю, гарбузи, цибулю, картоплю, часник та ін. У садках росли вишні, сливи яблука, груші тощо. До речі, саме селянським господарствам належала лівова частка землі, яка перебувала в Україні під садами. Статистичні дані дають інформацію про те, що на середину 20-х років в Україні під садами перебувало 227,855 тис га землі, у тому числі в колгоспах і радгоспах – 11,572 тис га, у кооперативах – 13,383 тис га, а решта, тобто лівова частка садів, належала саме селянам – 202,9 тис га [5, с. 75].

Слід звернути увагу на те, що практично кожен селянський двір мав «мінімайстерні» з переробки продуктів садівництва. Як правило, це були печі, де гнітили фрукти, найчастіше яблука, груші, сливи, абрикоси, вишні. Традиційним промислом селян було і бджільництво.

Тобто ці, на перший погляд, незначні підсобні галузі, які довгий час служили лише споживчим інтересам селянина і його родини, могли за умов ефективних заходів із їх інтенсифікації набути виразно ринкового характеру і стати серйозним джерелом прибутку для селянського господарства [4, с. 190]. Вітчизняний дослідник І. Рибак, аналізуючи становлення та розвиток індивідуальних селянських господарств у добу непу, спеціально відзначав, що ці галузі хоча й носили тривалий час споживчий характер, проте вони були малозатратними, а в «умовах капіталізації дрібнотоварного селянського господарства існувала добра перспектива перетворення цих галузей на провідні і такі, що могли б дати чималий дохід селянському господарству» [3, с. 166].

Про важливість створення спеціального фахового центру для якісного піднесення обсягів виробництва і налагодження кооперативного збуту продукції садівництва, городництва, виноградарства свідчать аналітичні дані Народного комісаріату внутрішньої торгівлі УСРР. Ще 1924/25 господарського року до організації Всеукраїнської мережі спеціалізованої садово-городньої кооперації «Плодоспілка» за продукти садівництва й виноградарства, за попередніми підрахунками НКВТ, селянство одержало 11,4 млн крб. А за картоплю селянство в тому ж 1924/25 господарському році вторгувало 9 млн крб. [6, с. 32].

Тому перед сільськогосподарською кооперацією, яка не мала попереднього досвіду кооперативного збуту продукції городництва і садівництва, оскільки робота у цій галузі раніше нею не велася, постало нагальне завдання – підвищити прибутковість селянських господарств шляхом створення спеціалізованої системи плодоовочевої кооперації, підвищити агрокультуру, а отже, і прибутковість цієї галузі селянського господарства. Це було доволі складне завдання, тому що сучасних технологій вирощування та технічної переробки овочів і фруктів на селі було обмаль. А ті, що застосовувалися на той час, були відсталими і не завжди відповідали попиту, щоб налагодити успішний збут виробленої продукції не лише на внутрішніх, а й на зовнішніх ринках [7, с. 20].

Окрім того, потрібно було, як і в інших «другорядних галузях» селянського господарства, позбавитися від засилля не завжди чесних на ринку приватних заготовачів, які диктували селянам відверто низькі закупівельні ціни і часто просто експлуатували виробників сільськогосподарської продукції. Як зауважували тогочасні дослідники, значний відсоток «приватника» досить відчутно «гальмував розвиток виробничих потужностей селянського двору і «вимивав» значну частину потенційних грошових надходжень власника селянського господарства» [7, с. 19]. І справді, «приватник» закупляв у селян вирощену у власному господарстві плодоовочеву продукцію, користуючись тим, що вони не могли довго зберігати вироблене, а тому віддавали її практично за безцінь. Приватний заготовач потім «накидав» 100–150% і мав із того для себе дуже значну вигоду [8, с. 10].

Питання щодо створення Всеукраїнського центру, який би координував усі процеси в садово-городній кооперації, обговорювалося на засіданні Української економічної наради (УЕН) 19 вересня 1925 р. [9, с. 112]. У результативній постанові було зазначено, що створення спеціального всеукраїнського кооперативного центру садівництва, городництва, виноградарства й бджільництва «Плодоспілка», яка мала б завданням усебічне обслуговування зазначених галузей, треба «визнати за доцільне й своєчасне».

Первісний основний капітал «Плодоспілки» за рішенням УЕН становив 315 тис. крб. Він формувався так: 200 тис. крб. – із державного бюджету, 25 тис. крб. – із коштів «Сільського господаря», 15 тис. крб. – членські паї і внески, 75 тис. крб. – довгострокова позика Укрсільбанку (до п'яти років) [10, с. 81].

Отже, у такий спосіб було прийнято авторитетне рішення про створення Всеукраїнської спілки садово-городньої, виноградно-виноробної та пасічницької кооперації «Плодоспілка». Вона розпочала свою роботу дещо пізніше, ніж інші спеціалізовані центри: «Добробут», «Кооптах», «Насіннеспілка», «Укрсільцукор» та ін. Офіційним оформленням Всеукраїнського центру садово-городньої кооперації «Плодоспілки» було завершено організаційне будівництво в Україні мережі спеціалізованих сільськогосподарських кооперативних систем.

Для вироблення єдиної програми напрямів діяльності «Плодоспілки» протягом 22–23 листопада 1925 р. відбулися перші всеукраїнські організаційні збори уповноважених представників садово-городніх кооперативних товариств. На них було представлено п'ять універсальних сільськогосподарських спілок, п'ять великих садово-городніх і виноградарських товариств, два насінницьких товариства і дві фахові спілки: «Дніпровинспілка» (м. Херсон) та Одеська «Плодовинспілка» [1, с. 138]. Участь в обговоренні подальшої організаційної стратегії розвитку брали також Куп'янська кредитна спілка і Харківське товариство пасічників [11, с. 47].

Представленими на зборах уповноваженими від товариств і спілок було прийнято низку резолюцій щодо садівництва, городництва, виноградарства, які й визначили першочергові практичні завдання новоутвореної спілки. Також було прийнято низку рішень щодо налагодження ефективного транспортування садово-городньої та виноградарської продукції, зокрема питання щодо зменшення тарифів залізничного транспорту, які були достатньо високі і не сприяли налагодженню перевезень, гальмуючи тим самим розвиток садово-городнього промислу.

У резолюції, зокрема, було зазначено, що «Плодоспілка» мала провести широку кампанію налагодження роздрібною торгівлю, що зробило б її продукцію предметом споживання широких суспільних мас, збільшивши, таким чином, збут (його розмір) і одночасно підвищивши оплату сировини продуценту, оскільки основним виробником сільськогосподарської продукції було саме селянське господарство [12, с. 22].

Також обговорювалося питання про розвиток виноградарства у сприятливих для цього географічно-кліматичних регіонах. Тому було прийнято рішення щодо підвищення агрокультурної та агровиробничої роботи на виноградниках за підтримки місцевих земельних організацій та Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» [13, с. 22].

Питання все більшого охоплення товарних лишків садово-городницьких культур детально обговорювалося і на засіданнях чисельних організаційно-інструкторських нарад сільськогосподарської кооперації, особливо Півдня України. У постанові «Про будівництво сільськогосподарської кредитової та спеціальної кооперації» підкреслювалося, що всю решту маси товарних лишків, за незначним винятком, що припадав на державний та кооперативний (споживчий) апарат, відверто «виймав» із селянського господарства приватний капітал [14, с. 30]. Тому вирішення цього питання було більш ніж пріоритетним. А для цього потрібно було найскоріше і найефективніше розбудувати всю мережу «Плодоспілки».

Відповідно, одним із перших кроків, які в подальшому мали вагоме значення для ефективної діяльності мережі плодово-овочевої кооперації, стала її організаційна розбудова як кооперативної периферії з активним залученням селянських господарств до низових товариств, так і створення їх великорайонних об'єднань, оскільки на перших порах діяльності «Плодоспілка» була серед тих спеціалізованих центрів, що мали найменш розвинуту низову кооперативну мережу. Аналізуючи такий стан речей, фахівцями Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» було акцентовано увагу на тому, що товарна маса галузей, діяльність яких координувала «Плодоспілка», дуже розпорошена поміж значною кількістю господарств і не утворює територіально суцільних товарних масивів. Виходячи із цього, ставало зрозуміло, що за галузями вже сама тільки організація фахового товариства, навіть на не досить розвиненій товарній базі, є могутнім стимулом для поширення цього виробництва в селянському господарстві [15, с. 7].

Щодо кількісного складу товариств, то він був різним. За зведеними звітами плодоспілок і плодотовариств за 1926/27 господарський рік, у яких було оприлюднено дані по 273 товариствах, на одне товариство пересічно припадало 115 членів, причому 103 товариства мали не більше 50 членів, а 56 товариств – від 50 до 100 членів, 36 – від 100 до 150 осіб, 51 товариство – від 150 до 300 учасників, 21 товариство мало понад 300 осіб [16, с. 17].

Що ж до формування спілок спеціалізованих плодовоовочевих товариств, то на 1 жовтня 1926 р., тобто через рік після старту діяльності «Плодоспілки», округових спілок було дві. Стільки ж їх, тобто дві, діяло і на 1 жовтня 1927 р. Вони об'єднували 55 товариств [16, с. 17]. Суттєвого пошкваллення в справі розбудови спілчанської мережі «Плодоспілки» було досягнуто у 1928 р. Відповідно до звітів «Сільського господаря», на 20 квітня 1928 р. в Україні функціонувало вже сім великих спілок плодовоовочевої кооперації, які охоплювали своєю діяльністю територіальну округу [15, с. 7]. Що стосується соціального складу членів плодовоовочевих товариств, то маємо зазначити, що діяльність «Плодоспілки» (як, до речі, й інших спеціалізованих систем, зокрема «Кооптаху») відчутно допомагала покращенню економічного становища незаможних господарств українського селянства. Це було визнано навіть під час роботи Першого всеукраїнського з'їзду представників колгоспів, сільськогосподарських товариств і працівників із колективізації сільського господарства, який відбувся 20–25 лютого 1925 р. у Харкові.

Про значну ефективність роботи «Плодоспілки» свідчить те, що її члени досить швидко піднімалися по соціальній драбині. Так, на кінець 1928 р., за звітними даними «Плодоспілки», незаможницькі господарства становили 47,7%, середняки – 41,4%, заможні господарства – 3,6% [17, с. 15]. У поточних звітах, матеріалах роботи всеукраїнських організаційно-інструкторських нарад сільськогосподарської кооперації ми також зустрічаємо цілу низку підтверджень того, що «садово-городницька галузь – це найкращий та найдоступніший чинник для інтенсифікації саме незаможницького господарства» [14, с. 31].

Господарсько-організаційні зусилля з розбудови спеціалізованої кооперативної системи «Плодоспілка» поступово давали все відчутніші результати. Так, організаційна мережа «Плодоспілки» на 1 жовтня 1927 р. налічувала вже 864 товариств [18, с. 119], а на початок 1928 р. – 945 товариств [14, с. 30]. Позитивна динаміка спостерігалася й надалі. Так, на 1 жовтня 1929 р. в Україні функціонувало 26 округових спілок, які обіймали різні товариства, що займалися садівництвом, городництвом, виноградарством, пасічництвом [20, с. 137]. Їхній сукупний баланс перевищував суму в 31,35 млн крб. [19, с. 1]. Це однозначно свідчило про загальне зміцнення та зростання ваги «Плодоспілки» у розвитку виробничих сил сільського господарства.

Висновки. Таким чином, практика показала, що «Плодоспілка» хоча й була наймолодшою кооперативною системою з-поміж інших спеціальних центрів, змогла так організувати роботу своєї мережі, що її питома вага в плановій заготівлі невпинно зростала і на 1928 р., рік максимального розвитку

господарсько-економічних потужностей плодоовочевої кооперації, досягала 90% у середньому по всіх групах товарів галузі.

Завдячуючи досвіду фахівців «Плодоспілки», став можливим трансформаційний процес садівництва і городництва з галузей, які мали тривалий час так званий «другорядний характер» і продукти яких задовольняли в першу чергу споживчі потреби селянської родини, у товарні галузі, що набули ринкового характеру.

Продукція «Плодоспілки» досить динамічно вийшла на зовнішні ринки, хоча багато в чому вона мала «рекогносцирований» характер, і за короткий термін вона довела, що продукція садівництва, городництва, виноградарства, пасічництва має високу якість і відповідає стандартам.

Література:

1. Биченко С.М. Діяльність «Плодоспілки» з інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в добу непу. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2008. Вип. 133–134. С. 136–142.
2. Кузнецов І. Курс сільського господарства в 1925–1926 роках і сільськогосподарська кооперація. *Сільський господар*. 1925. № 19–20. С. 18–23.
3. Рибак І.В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2008. 244 с.
4. Свідерська О. Розвиток допоміжних галузей рослинництва на Поділлі у добу непу (1921–1929 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Історія»*. 2016. С. 190–193.
5. Марочко В.І. Кооперативні та колективні об'єднання селян. *Історія українського селянства. Нариси : у 2-х т.* Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 69–81.
6. Кривецький С. Перспективи купівельних ресурсів сільськогосподарської населення України року 1925–26-го. *Український агроном*. 1925. Ч. 2. С. 30–35.
7. Биченко С.М. Внесок сільськогосподарської кооперації у зміцнення добробуту селянства України (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Черкаси, 2010. 26 с.
8. Селицький Е. Садо-городня та виноградарська справа і «Плодоспілка». *Сільський господар*. 1926. № 20–21. С. 9–13.
9. Марочко В.І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 1995. 217 с.
10. Про утворення всеукраїнського кооперативного центру садівництва, город, виноградарства й бджільництва «Плодоспілки» : Постанова Української економічної наради від 19 вересня 1925 р. *Сільський господар*. 1925. Ч. 19–20 (жовтень). С. 81.
11. З життя «Сільського господаря». *Сільський господар*. 1925. № 19–20. С. 47.
12. По садівництву : Резолюція зборів уповноважених представників, 22–23 листопада 1925 р., м. Харків. ЦДАВО України. Ф. 323. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 22.
13. По виноградарству : Резолюція зборів уповноважених представників, 22–23 листопада 1925 р., м. Харків. ЦДАВО України. Ф. 323. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 22.
14. Про будівництво сільськогосподарської кредитової та спеціальної кооперації : Постанова Всеукраїнської організаційно-інструкторської наради сільськогосподарської кооперації (15–21 грудня 1927 р.). Харків : Сільський господар, 1928. С. 20–38.
15. Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1926–27 операційний рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.). Харків : Сільський господар, 1928. 68 с.
16. Зведені звіти плодосоюзів та плодотовариств за 1926/27 рік (01.10.26 – 01.10.1927). ЦДАВО України. Ф. 323. Оп. 4. Спр. 36. 41 арк.
17. Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1927–28 операційний рік (1 жовтня 1927 р. – 1 жовтня 1928 р.). Харків : Сільський господар, 1929. 116 с.
18. Про підсумки діяльності і заходи до розвитку плодоовочевої кооперації України : Постанова правління «Сільського господаря» з 19 березня 1928 р. *Коопероване село*. 1928. № 7–8. С. 119–121.
19. Зведені звіти плодосоюзів та плодотовариств за 1926/27 рік (01.10.26 – 01.10.1927). ЦДАВО України. Ф. 323. Оп. 4. Спр. 36. 41 арк.
20. Мартос Б. Відбудова української кооперації. *Сільське господарство України : збірник статей / за ред. В. Доманицького*. Прага : Культурно-наукове товариство УНО, 1942. С. 133–147.